

УДК 343.412:94(4770:323.28)

Широкова-Мурараш О. Г.

ПРО ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У СУЧАСНОМУ СВІТІ

У статті висвітлюються проблематичні аспекти та суперечливі питання у дослідженні основних принципів міжнародного права у світлі трансформації сучасного світу.

Принципи міжнародного права є одним із фундаментальних елементів міжнародного права, у дослідженні якого, на думку українського професора В. Г. Буткевича, відчуваються найбільші прогалини і «на сьогодні навіть не вироблено сталого поняття основних принципів міжнародного права» [1]. Не існує однастайності як у тлумаченні самого поняття «принципи міжнародного права», так і у виокремленні основних принципів міжнародного права та їх функцій.

Суттєві зміни в поглядах вітчизняних учених на проблему принципів міжнародного права відбуваються наприкінці XX - на поч. XXI ст. Це пов'язано із руйнацією соціалістичної світової системи, під час існування якої радянськими вченими були вироблені окремі принципи міжнародного права, що ґрунтувалися на марксистсько-ленінській ідеології, і частина їх перестала відповідати новим реаліям [2]. Найважливіші тенденції XXI століття - глобалізація та інтеграція у правовій та економічній областях міждержавних відносин ведуть до оновлення погляду

на роль міжнародно-правових принципів і перегляду деяких з них.

Наприкінці XX ст. збільшується кількість країн, які ставлять загальновизнані принципи й норми міжнародного права в основу своєї національної правової системи. Однією з перших колишніх радянських республік, що визнала пріоритет міжнародного права над внутрішнім, стала Росія. Федеральний закон «Про міжнародні договори РФ» ухвалив, що міжнародні договори РФ разом із загальновизнаними принципами та нормами міжнародного права є, згідно з Конституцією РФ, складовою частиною її правової системи [3]. Україна зайняла у цьому питанні більш обережну позицію, зазначивши у ст. 9 Конституції 1996 р., що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [4].

Досліджуючи визначення поняття «принципи міжнародного права», більшість учених пов'язувала його із системою найзагальніших вихід-

них норм міжнародного права, що регулюють поведінку держав та інших суб'єктів міжнародного права і виражають головний зміст міжнародного права [5; 6].

Утворюючи ядро міжнародного права, система основних принципів тісно пов'язана з його цілями. У ст. 1 Статуту ООН викладено цілі її діяльності, а ст. 2 присвячена принципам, за допомогою яких члени організації мають досягти поставлених цілей [7]. Уперше термін «принципи міжнародного права» був закріплений у Декларації про принципи міжнародного права від 24 жовтня 1970 р. [8]. Таким чином, принципи слугують засобом реалізації цілей міжнародної організації, серед яких найвищою є забезпечення мирного співіснування держав і підтримка міжнародної безпеки. Разом із принципами цілі ООН утворюють ядро системи міжнародного права та нормативну основу механізму його дії.

Аналізуючи особливості основних принципів міжнародного права, ми зустрічаємося із питанням про їхні функції, яке у сучасній доктрині міжнародного права висвітлюється неоднозначно і, на думку В. Г. Буткевича, зводиться до трьох основних поглядів: 1) зведення функцій основних принципів міжнародного права до функцій міжнародного права в цілому; 2) виокремлення функцій основних принципів міжнародного права; 3) деталізація функцій міжнародного права [9]. На нашу думку, найбільш раціональним з них є підхід виділення функцій основних принципів міжнародного права, позбавлений ототожнення їх із функціями міжнародного права, що обтяжує їх дуже глобальними завданнями, які виходять за межі їх можливостей, і тим самим надає принципам занадто абстрактного характеру. Надмірна деталізація та поділ функцій залежно від регіону дії або від проблеми вирішення зменшує їх реальну дію.

Аналіз інформації, наведеної у роботах вітчизняних і російських авторів, показує, що функціонування принципів проявляється в тому, що вони: 1) визначають основи взаємодії суб'єктів міжнародного права, закріплюючи їх основні права та обов'язки; 2) виражають і охороняють комплекс загальнолюдських цінностей та інтересів, серед яких основними є мир, співробітництво і права людини; 3) слугують ідейною основою та системоутворювальним фактором для функціонування і прогресивного розвитку міжнародного права; 4) виконують роль головного чинника у формуванні міжнародної правової свідомості; 5) є фундаментом світового правового порядку; 6) виконують роль критерію міжнародної законності; 7) здійснюють авангардне регу-

лювання загального характеру у процесі виникнення нових суб'єктів або нових сфер взаємодії держав; 8) заповнюють прогалини у міжнародному праві; 9) закріплюють підвалини, регулюють та охороняють систему міжнародних відносин.

Досліджувати основні принципи міжнародного права необхідно у тісному зв'язку із загальними принципами міжнародного права, виділяючи в них як спільні, так і відмінні риси. Якщо загальні принципи міжнародного права не мають чіткої фіксації в жодному нормативно-правовому документі, то основні принципи міжнародного права закріплені у Статуті ООН [7], Декларації про міжнародні принципи відповідно до Статуту ООН 1970 р. [8] та Підсумковому акті ОБСЄ, підписаному в Гельсінкі 1975 р. [10]. Необхідно зазначити, що **загальні принципи міжнародного права** мають особливу форму абстрактних, узагальнених і базових положень для всіх інших міжнародно-правових норм. Тоді як **основні принципи міжнародного права** є найважливішими у міжнародній практиці, складають ядро сучасного міжнародного права і є системою норм особливого роду - наділеними вищою імперативною юридичною силою.

У науці міжнародного права не існує єдиного підходу стосовно визначення імперативного характеру принципів міжнародного права. Можна зупинитися на декількох типах розгляду проблеми імперативності принципів, зокрема:

1) Традиційним поглядом, якого дотримуються переважно радянські дослідники, частина сучасних російських науковців, є надання основним принципам міжнародного права статусу *jus cogens* (згідно зі ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. це імперативна норма, відхилення від якої недопустиме і яку може бути змінено тільки наступною нормою загального міжнародного права, що мала б такий характер).

2) Надання імперативного характеру не всім принципам, а певній частині, наприклад *принципам невтручання у внутрішні справи, незастосування сили або загрози силою, принципам мирного вирішення міжнародних спорів, поваги до прав людини та основних свобод* тощо, часто до них відносять і *принцип рівноправності та самовизначення*.

3) Нарешті, погляд, згідно з яким принципи міжнародного права не набувають статусу *jus cogens*.

Що стало причиною подібних розходжень? На сьогодні у науці міжнародного права не існує остаточно затвердженого кодифікованого пере-

ліку імперативних норм і принципів, де конкретно зазначався б їхній статус - *jus cogens*. Аналіз джерел засвідчує, що в документах ООН ідеться насамперед про пріоритет зобов'язань держав - членів ООН - над усіма іншими зобов'язаннями (ст. 103 Статуту ООН, параграф 1 Декларації 1970 р.), закріплюється визнання принципів Статуту та Декларації ООН основними принципами міжнародного права та заклик до всіх держав керуватися ними у своїй міжнародній діяльності (параграф 3 Декларації 1970 р.), але немає жодного слова про надання цим зобов'язанням та принципам категорії *jus cogens*. Тому деякі автори заперечують набуття основними принципами статусу *jus cogens* у зв'язку з тим, що він офіційно не закріплений за ними в документах ООН.

На сьогодні авторитетною думкою загально-відомих учених, рішеннями Міжнародного Суду ООН основними нормами, що претендують на статус *jus cogens*, вважаються *заборона агресивного (нелегітимного) застосування сили, геноциду, піратства, расизму, работоргівлі й тортур* [11; 12].

У ст. 2 Статуту ООН зазначені перші 7 принципів: 1) суверенної рівності; 2) виконання зобов'язань; 3) мирного вирішення міжнародних спорів; 4) заборони загрози силою та її застосування; 5) співробітництва; 6) ООН забезпечує діяльність держав відповідно до зазначених принципів; 7) невтручання [7]. Але у Статуті не зазначено, що це - основні принципи міжнародного права. Наступним важливим документом стала Декларація про принципи міжнародного права 1970 р., де у п. 3 Загальних положень було чітко вказано: «Принципи Статуту, що містяться у даній Декларації, являють собою основні принципи міжнародного права й тому закликають усі держави керуватися цими принципами у своїй міжнародній діяльності і розвивати свої взаємовідносини на основі їх суворого дотримання» [8]. Перші два джерела називають тільки сім принципів, адже ще три були надані у Підсумковому акті ОБСЄ, підписаному в Гельсінкі 1975 р. [10]: 8) територіальної цілісності; 9) поваги до прав людини; 10) непорушності кордонів.

Саме названі принципи являють собою основу відносин між державами, фундаментальні за своїм змістом, вони виражають корінні інтереси народів і визнаються всіма державами як обов'язкові. Але, як зазначає сучасна українська дослідниця М. Антонович, не всі із вказаних принципів є однозначними. Наприклад, у першому принципі йдеться про юридичну рівність, а не

про формальну. Проголошуючи принцип заборони загрози силою та її застосування, Статут ООН передбачає випадки правомірного застосування сили, а саме в цілях самооборони (ст. 51) та за рішенням Ради Безпеки (ст. 39) [13].

Досліджуючи процес формування та систематизації принципів, необхідно звернути увагу на такі його особливості: **по-перше**, за своїм походженням більшість принципів міжнародного права мають звичаєву природу, деякі з них є звичаєвими нормами (наприклад, принцип дотримання зобов'язань, принцип мирного вирішення міжнародних спорів, поваги прав людини), інші - містять звичаєву складову (рівноправ'я і самовизначення народів, суверенної рівності, незастосування сили, співробітництва). Відсутність єдиного документа, який став би результатом офіційної кодифікації звичаїв, дає можливість деяким авторам формулювати власні доктринальні принципи (наприклад, автор Г. К. Дмитрієва виділяє принципи справедливості та добросовісності) [14]. І в самих резолюціях ООН мова йде про такі принципи, як принцип справедливості, добросовісності, незловживання правом, добросусідства, спільної спадкоємності людства, охорони навколишнього середовища. **По-друге**, в Декларації закріплено, як уже зазначалося вище, що принципи Статуту ООН є основними принципами міжнародного права, тоді як у Гельсінкському заключному акті 1975 р. сформульовано, що принципи застосовуються у відносинах між державами-учасниками, отже, мають регіональний характер. **По-третє**, певні частини Декларації сформульовані як принципи, а деякі - як обов'язки. Наприклад, принцип заборони загрози силою та її застосування, принцип невтручання, принцип співпраці, принцип добросовісного виконання зобов'язань звучать як обов'язки.

Після того, як ми розглянули особливості основних принципів міжнародного права, можемо підсумувати їх відмінні риси.

По-перше, основні принципи міжнародного права у процесі свого застосування набули форм універсальних правил, що користуються загальним визнанням і зумовлюють поведінку держав при розв'язанні конфліктів. Разом з тим серед них є принципи (невтручання, самовизначення народів, територіальної цілісності, непорушності державних кордонів, поваги прав людини), які за своїм характером відображають динаміку розвитку міжнародних відносин та міжнародного права у XX столітті та в багатьох випадках є результатом конфліктних позицій у життєво важливих питаннях.

По-друге, майже всі принципи, окрім принципу суверенної рівності держав, територіальної цілісності й непорушності кордонів, не належать виключно до класичного суб'єкта міжнародного права - держави. Вони поширюють свою дію і на інших суб'єктів - повстанські рухи, міжнародні організації. Принципи регламентують діяльність усіх суб'єктів міжнародного права.

По-третє, розглянуті вище принципи тісно переплітаються і є взаємопов'язаними. Вони доповнюють і підтримують один одного, одні принципи створюють умови для застосування інших. Так, принцип незастосування сили органічно переплітається із принципом мирного вирішення міжнародних спорів. А принцип територіальної цілісності - із принципом суверенної рівності та принципом невтручання. Разом з тим серйозні труднощі виникають при спробі координувати застосування принципів, які гарантують право

народів на самовизначення, принципу територіальної цілісності та суверенітету держав. Незважаючи на існування великої кількості проблем у розв'язанні цього питання, міжнародне право завжди віддає перевагу збереженню територіальної цілісності та суверенітету держав.

Підсумовуючи вищевикладене, необхідно зазначити, що у процесі історичного розвитку та взаємодії держав останніми було усвідомлено необхідність регулювання міжнародних відносин передусім мирними засобами на основі принципів рівності, справедливості, добросовісного виконання зобов'язань, співпраці та поваги прав і свобод людини. Але відсутність досконалої системи забезпечення реалізації основних принципів і норм міжнародного права залишають відкритим шлях до пошуку більш ефективних і новітніх технологій для забезпечення миру, безпеки та виживання.

1. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожний О. В. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник / За ред. В. Г. Буткевича. - К., 2002. - С. 191.
2. Интервью с И. И. Лукашук «За международным правом будущее» // Международное публичное и частное право. - 2006. - № 4 (31). - С. 5.
3. Собрание законодательства РФ. - 1995. - № 29. - Ст. 2757.
4. Конституція України (з офіційним тлумаченням Конституційного Суду України) / Відп. ред. канд. юр. наук С. Б. Чехович. - К., 2005. - С. 5.
5. Лукашук И. И. Понятие и система основных принципов международного права // Курс международного права: В 7 т. - Т. 2: Основные принципы международного права / Под ред. Г. В. Игнатенко, В. А. Карташкина, Б. М. Клименко. - М., 1989. - С. 5-6.
6. Ушаков Н. А. Проблемы теории международного права. - М., 1988. - С. 62.
7. Устав Организации Объединенных Наций от 26 июня 1945 г. // Международное право в документах: Учеб. пособие / Сост. Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Ставрополье, 2004. - С. 15-17.
8. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций от 24 октября 1970 г. // Международное право в документах: Учеб. пособие / Сост.: Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Ставрополье, 2004. - С. 17-24.
9. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожний О. В. Міжнародне право: основи теорії. - С. 196.
10. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе от 1 августа 1975 г. Часть 1 // Международное право в документах: Учеб. пособие / Сост.: Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Ставрополье, 2004. - С. 24-32.
11. Brownlie I. Principles of Public International Law. - 5th edition. - Oxford University Press, 2002. - P. 500.
12. Cassese A. International Law. - 2nd edition. - Oxford University Press, 2005. - P. 59, 65.
13. Антонович М. Міжнародне публічне право. - К: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. - С. 29.
14. Дмитриева Г. К. Мораль и международное право. - М: Международные отношения, 1991. - 166 с.

O. Shyrokov-Murarash

ABOUT PECULIARITIES OF THE UNDERSTANDING OF THE FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF INTERNATIONAL LAW IN THE MODERN WORLD

The article is dedicated to the researching of the debatable aspects of the fundamental principles of International Law. Special attention is paid to the description of the determination of the conception, peculiarities of the functioning and the application it in the modern world.